

ĮVADAS

Irena Juozeliūnienė ir Julie Seymour

Migracija yra globalus reiškinys, apimantis 40 milijonų žmonių (0,6 % pasaulio gyventojų), 2005–2010 metais pakeitusių gyvenamąją vietą. Europa yra didžiausias migrantus priimantis regionas, per penkerius metus iki 2010 metų sulaukęs 8,9 milijonų žmonių (Sander et al., 2014). Ekonominiai, socialiniai ir politiniai veiksniai formuoja vidinės ir tarptautinės migracijos srautus. Suaugę asmenys paprastai migruoja vieni, tačiau judama ir su šeimomis. Abiem atvejais tai paveikia šeimos narius, šeiminę dinamiką ir šeimines praktikas.

Šios kolektyvinės straipsnių rinktinės tikslas yra atskleisti trijų teorinių perspektyvų – *kartų solidarumo*, *šeiminių praktikų* ir *simbolinės sąveikos* – taikymo galimybes tiriant migracijos sąlygojamus šeiminius pokyčius. Sumanymas migraciją patiriančias šeimas analizuoti pasitelkiant skirtingas teorijas ir tyrimo metodologijas kilo tuomet, kai migracijos šeimų studijos parodė, kad šeimose vyksta skirtingų lygmenų pokyčių, tyrinėtinių tiek kartų solidarumo, tiek šeiminių procesų, tiek ir šeiminių praktikų požiūriais.

Kartų solidarumo tyrimai teikia žinių apie įvairių solidarumo dimensijų reikšmingumą šeiminiame gyvenime (žr. Bengtson and Putney, 2000; Nauck and Arránz Becker, 2013; Rossi and Rossi, 1990; Silverstein et al., 2010); taikant šeiminių praktikų perspektyvą migracijos šeimoms tirti šeimų studijose išryškintas šeiminių veiklų vaidmuo organizuojant šeiminių gyvenimą abipus sienų ir šių veiklų sąsajos su šeimos diskursais (žr. Bryceson and Vuorela, 2002; Carver, 2014; Chambers, 2012; Seymour and Walsh, 2013). *Vaidmenų teorijų* kritikos kontekste lieka nepakankamai įver-

tinti simbolinės sąveikos teorijose glūdintys vaidmens elgsenos tyrimo ištekliai (Atkinson and Housley, 2003), neaptarti interakcionistinės ir šeiminių praktikų perspektyvų ištakų giminingumas ir metodologiniai skirtumai tiriant šeimas. Buvo svarbu išnagrinėti skirtingas ir kartu viena kitą papildančias šeiminių pokyčių tyrimo prieigas.

Kiekviena teorinė perspektyva siūlo savąjį migracijos šeimų tyrimo kelią. Siekdami daugiadimensio šeiminių pokyčių supratimo, arba, kitaip tariant, *analitinio tankio* (angl. *analytic density*) (Shih, 1998: 633), šios rinktinės autoriai pritaikė skirtingas metodologines strategijas migracijos šeimoms tirti.

Pirmoje straipsnių rinktinės dalyje „Šeiminių pokyčių tyrimas: teorinės ir metodologinės prielaidos“ aptariami *kartų solidarumo*, *šeiminių praktikų* ir *simbolinės sąveikos* teorijų siūlomi migracijos šeimų tyrimo įrankiai. *Kartų solidarumo* perspektyva, kurią pristato Bernhardas Nauckas, siūlo instrumentus analizuoti šeiminius pokyčius ir naujų šeiminių santykių kūrimą struktūrinių, normatyvinių ir emocinių ryšių tarp kartų požiūriu. Ji leidžia tyrinėti, kaip erdvinio nuotolio (struktūrinio solidarumo) pasikeitimai keičia paslaugų, globos, darbo organizavimą (funkcinį solidarumą) emigruojančiųjų, sugrįžtančiųjų ar gyvenančiųjų abipus sienų šeimose. Grindžiant tyrimą solidarumo perspektyva galima tyrinėti, kiek ketinantys migruoti gali kliautis savo šeimos parama, kurią atskleidžia suderėti įsipareigojimai (konsensuso solidarumas).

Kartų solidarumo perspektyva leidžia atsakyti į klausimą, ar įsipareigojimai yra veiksmingi tik įvietintos (angl. *located*) šeimos atveju ar šie įsipareigojimai gali tapti pagrindu šeiminių ryšių plėtojimui abipus sienų – kilmės šalyje liekančių vaikų, vyresnio amžiaus asmenų priežiūros organizavimui, išvykusių šeimos narių ryšių su orientacine šeima ir šeimyniškumo jausmo palaikymui. Kartų solidarumo emocinio dėmens (emocinio solidarumo) tyrimas leidžia nustatyti emocinius ryšius šeimoje ir jų reikšmingumą priimant sprendimus išvykti iš šalies, keičiant ar koreguojant šeiminius vaidmenis, organizuojant šeimines praktikas migracijos sąlygomis. Taigi, solidarumo paradigma leidžia peržengti *mažo mobilumo* (angl. *low mobility*) diskursuose slypinčias normatyvines tarpasmeninių ryšių organizavimo reikšmes ir suteikia įrankių šeimų abipus sienų analizei.

Šeiminių praktikų perspektyva, kurią straipsnių rinktinėje pristato Julie Seymour, atsirado diskutuojant šeimos prigimtį ir besikeičiančius intymius santykius XX amžiaus šeimose (Morgan, 1996; 2011). Šeimos *darybos*

sąvoka įvedama siekiant pripažinti šią intymią santykių įvairovę. Nagrinėjant nuolatines ir besikartojančias praktikas, kuriose dalyvauja intymumu susieti asmenys, santykiuose galima įžvelgti šeimai būdingų bruožų nepaisant jų biologinės ir socialinės sudėties. Šias veiklas, arba šeimines praktikas, atliekantys šeimos nariai yra priskiriami šeiminiam diskursui, kuris varijuoja skirtinguose teisiniuose, ekonominiuose ir kultūriniuose kontekstuose, ir, savo ruožtu, yra formuojamas šių šeiminių praktikų. Svarbu pažymėti, kad praktikos gali būti vykdomos tiek namuose, tiek ir viešose erdvėse, pasireikšti abipus šias erdves skiriančių ribų. Taigi, šeiminių praktikų prieiga leidžia nagrinėti, kaip vyksta migrantų šeimos *daryba*, kai šeima erdviniu požiūriu yra atskirta nuo giminių, gyvenančių kitose šalyse, ar išsidėsto abipus sienų skirtingų šeiminių diskursų aplinkoje.

Šeimos *demonstravimo* sąvoka naujai papildo šeiminių praktikų perspektyvą (Finch, 2007). *Demonstravimas* yra vieša šeimos darybos išraiška, kitaip tariant, orientuota į auditoriją. Auditorija yra laikomi artimai ar toliau gyvenantys šeimos nariai, priimančios šalies gyventojai, valstybės institucijos. Šioje rinktinėje pateikiamas tyrimas parodo, kad būtinybė *demonstruoti* šeimą įvairialypei auditorijai migrantų šeimoms gali sukelti papildomų iššūkių. Svarbu nurodyti, kad *demonstruojama* ne tik tiesiogiai bendraujant, bet ir pasitelkiant materialinius bei kultūrinius produktus, tokius kaip fononuotraukas, vardus ir aprangą. J. Finch (2007) teigia, kad šeima *demonstruojama* intensyviais gyvenimo laikotarpiais, tokiais kaip migracija ar tuomet, kai susilaukiama vaikų gyvenant toli nuo giminės.

Irena Juozeliūnienė aptaria *simbolinės sąveikos* teorijų įrankius tirti, kaip migracijos sąlygomis keičiasi šeimos sampratos, šeiminės tvarkos ir šeimos narių elgsena. Migracinis elgesys sudaro prielaidas šeimos sampratų kaitai ir keičia šeimoje suderėtas tarpasmeninių santykių tvarkas. Naujos tvarkos kelia iššūkių *mažo mobilumo* šeimos diskursus atitinkančių vaidmenų darybai. *Išvietintų* (angl. *delocated*) arba *daugiaviečių* (angl. *multilocal*) šeimų nariai, kuriantys šeiminių gyvenimą abipus sienų, derasi dėl naujų įsipareigojimų ir vaidmenų darybos pasikeitimų.

Parodoma, kad *simbolinės sąveikos* teorijose gausu nuorodų į tai, kaip gali būti analizuojamas asmens „įsitraukimas“ į naują šeiminių vaidmenį, kaip ankstesnių vaidmenų lūkesčiai ir elgesys pasikartoja naujuose vaidmenyse, kaip vaidmenų pokyčiai paveikia vaidmenų atlikėjus, tapatumo raišką ir koreguoja tarpasmeninius santykius šeimoje. Šios teorijos suteikia

galimybę vaidmens elgseną analizuoti kelių dimensijų – struktūrinės ir dinaminės – požiūriu, išskirti vaidmens atlikimo *atramas* (angl. *frames*) kaip atrankinį dėmesingumą ir, keičiantis tvarkoms, tyrinėti šio dėmesingumo pokyčius bei asmens „įsitraukimo“ į vaidmenį stiprumą.

Kai kinta įprastinė elgsena, pakinta šeimos narių sąveikos tiek su „kita“ tiek ir su savimi. Pasitelkiant simboliniame interakcionizme plėtojamas reflektyvumo tyrimo idėjas, galima analizuoti vaidmens elgsenos pakitimus vidinio pokalbio su savimi aspektu. Tuomet, kai šeiminių gyvenimo pokyčių analizė yra grindžiama derybų ir suderėtų tvarkų įžvalgomis, išryškintas derybų procesas, struktūrinis kontekstas ir atskleidžiamas besikeičiančios elgsenos sąryšis su kintančiais šeimos diskursais.

Taigi, pasirinktos teorinės perspektyvos išryškina tris skirtingus šeimų tyrimo lygmenis – solidarumo, praktikų ir procesų, – į kuriuos siūlome atsižvelgti tiriant šeiminius pokyčius migracijos sąlygomis. Perspektyvos atskleidžia įvairius požiūrius į pokyčius, bet kartu papildo viena kitą. Rinktinės autoriai atstovauja skirtingas teorines perspektyvas ir, analizuodami tyrimo projektuose gautus duomenis, siekia perteikti savitus teorinių perspektyvų žiūros pjūvius.

Antroji ir trečioji straipsnių rinktinės dalys yra skirtos trijų aptartų teorinių perspektyvų taikymui empiriniuose tyrimuose. Antroje dalyje „Šeiminiai išteklių: ryšiai tarp kartų, tinklai ir šeiminių atmintis“ pirmiausia parodoma, kaip B. Naucko pristatyta kartų solidarumo paradigma buvo re-alizuota tarptautiniame lyginamajame tyrime, kurį 2013 metais vykdydamas Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą „Emigracija ir šeima: iššūkiai, šeiminiai resursai, sunkumų įveikos būdai“ atliko lietuvių autorių kolektyvas*. Tyrimui naudodama tarptautinį tyrimo instrumentą „Vaikas kaip vertybė ir tarpgeneraciniai santykiai“ (angl. *Value of children and intergenerational relationships*) (Trommsdorff and Nauck, 2001; 2010) ir jo papildymus, atitinkančius Lietuvos situaciją, Danutė Tureikytė analizuoja Lietuvoje plėtojamus ryšius tarp kartų ir artimos giminės, pristato giminių santykių tipus

* Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą „Emigracija ir šeima: iššūkiai, šeiminiai resursai, sunkumų įveikos būdai“ 2012–2014 metais įgyvendino Vilniaus universiteto sociologų grupė: Rūta Butėnaitė, Irena Juozeliūnienė (vadovė), Saulius Novikas, Danutė Tureikytė, Laima Žilinskienė. Projekto vykdymo metu atlikti du kiekybinės metodologijos ir šeimų atvejų tyrimai. 2013 m. balandžio mėnesį vykdymas reprezentatyvus Lietuvos gyventojų tyrimas (1 016 15–74 metų amžiaus Lietuvos gyventojų), 2013 m. balandžio–rugpjūčio mėnesiais vykdytas tarptautinis sociologinis lyginamasis tyrimas „Vaikas kaip vertybė ir tarpgeneraciniai santykiai“ (10 003 tyrimo dalyviai, tarp jų 300 motinų, auginančių 14–17 metų paauglių, 300 paauglių, 100 močiukių, 303 motinos, auginančios 2–3 metų vaiką). Šeimų atvejų (5 šeimos) tyrimas atliktas 2014 m. vasario–gegužės mėnesiais.

ir pateikia ryšių indeksų tarptautinę lyginamąją analizę su trylika tarptautiniame tyrime dalyvavusių šalių.

Rūtos Butėnaitės ir Laimos Žilinskienės straipsniuose parodoma, kaip šeimų analizė kartų solidarumo požiūriu yra papildoma šeimos narių asmeninių tinklų ir šeiminių atminties tyrimu. Siekiant nagrinėti platesnius nei kartų ir giminės ryšius, vykdomo projekto metu tarptautinis tyrimo instrumentas buvo papildytas tyrimo dalyvių asmeninius socialinius tinklus ir šeimines atmintį analizuojančiais klausimais. Vadovaudamasi Roberto Milardo ir Barry Wellmano (2005) *asmeninių tinklų* samprata, Rūta Butėnaitė nagrinėja Lietuvos šeimos narių asmeninius tinklus – *reikšmingų asmenų, mainų ir sąveikų*, – integruojančius šeiminius ir giminystės ryšiais susijusius ir nesusijusius asmenis. Laima Žilinskienė pasitelkia Krzysztofo Pomiano (2014), Jano Assmanno (2008) įžvalgas apie *komunikacinę atmintį* ir santykių tarp kartų aspektu analizuoja šeimines atminties darybą, išskirdama komunikacijos kanalus ir komunikacijos turinį.

Visi trys šeimų analizės lygmenys – kartų solidarumas, asmeniniai tinklai ir šeiminių atmintis – yra laikomi šeimos ištekliais, kuriuos šeimos nariai pasitelkia migracinių pokyčių sąlygomis. Ši išteklių tyrimo idėja atitinka projekto bendrąjį *Šeiminių pokyčių* tyrimo modelį, kuris buvo sudarytas pritaikant Reubeno Hillo modelį šeiminiams pokyčiams migracijos sąlygomis tirti (žr. Juozeliūnienė, 2008; 2013). Modelis yra grindžiamas idėja, kad globalios migracijos poveikį šeimai medijuoja šeimos narių kolektyvinis gebėjimas pasitelkti šeiminius resursus ir įveikti *ribų nevienareikšmiškumo* (angl. *boundary ambiguity*) situacijas, kurios trukdo sėkmingai tvarkytis su pokyčių sukeltais sunkumais.

Trečioje straipsnių rinktinės dalyje „Mes“ daryba namuose ir abipus sienų“ pademonstruojama, kaip šeiminių praktikų ir simbolinio interakcionizmo perspektyvos gali būti naudojamos tiriant kasdienį migracijos šeimų gyvenimą.

Pirmuose trijuose šios dalies skyriuose parodoma, kaip šeiminių praktikų perspektyva yra taikoma atliekant empirinius tyrimus; pirmuose dviejuose analizuojama šeimos *daryba*, o Julie Walsh parengtame skyriuje vartojama šeimos *demonstravimo* sąvoka. Vida Česnuitė parodo, kaip kasdienės ir proginės šeimines praktikos pasitarnauja „mes“ *jausenos* kūrimui. Aptariama ir tokių praktikų svarba nustatant šeimų ribas tarp tų, kurie, nepaisant kraujo / santuokos saitų, yra įtraukiami į šeimą, ir tų, ku-

rie neįtraukiami. Autorės pateiktame Lietuvos gyventojų tyrime nagrinėjama, kaip kuriant „mes“ *jauseną* su skirtingais asmenimis yra naudojamos skirtingos šeimines praktikos, tokios kaip tradicijos, šeimos šventės ir laisvalaikio veiklos. Šios praktikos yra grindžiamos tiesioginiu bendravimu ir akivaizdžiai daro poveikį migracijos šeimų nariams. Daroma išvada, kad gyvenant atskirai ir siekiant išsaugoti „mes“ *jauseną* nedelsiant būtina kurti naujas šeimines praktikas.

Bénédicte Brahic tyrinėja šeimines praktikas tarp dvitaučių europiečių porų ir jų orientacinių šeimų (gyvenančių JK ir svetur). Tyrimo duomenys atskleidžia, kad dvitautės poros ir jų orientacinės šeimos – konkrečiai, jų tėvai, – kuria šeimines praktikas siekdami įveikti dvitautiškumo pasekmes (paprastai geografinį atstumą, kultūrinius ir lingvistinius skirtumus), tuo tarpu jų šeiminiai naratyvai vis dar atitinka *mažo mobilumo* šeimos normas ir vertybes. Tai gali sukelti įtampų tarp migracijos nulemtos šeiminių praktikų kaitos ir tam besipriešinančių normatyvinių *mažo mobilumo* šeimos diskursų. Taigi, sunku suderinti poros šeimos *darybą* su šeimos *daryba* platesniame šeiminių ryšių rate. Šeimos *daryba* abipus sienų, kalbų ir kultūrų priverčia dvitautes poras peržiūrėti šeiminių gyvenimo sampratas ir įprastai siektinas šeimines praktikas.

Julie Walsh tyrinėja, kokį vaidmenį plėtojant transnacionalinius ryšius tarp kartų migrantų į JK šeimose atlieka šeimos *demonstravimas*. Ji analizuoja šeimos demonstravimą „įgalinančias priemones“, tokias kaip naujosios technologijos, resursai, migracijos statusas ir kalbos mokėjimas. Autorė atskleidžia, koks yra vaikų vaidmuo migrantų šeimose organizuojant šeimos *demonstravimą* ir stiprinant transnacionalinius ryšius tarp kartų.

Irena Juozeliūnienė pristato Lietuvos šeimų, gyvenančių abipus sienų, atvejų tyrimo duomenis ir analizuoja simbolinės sąveikos teorijų teikiamas galimybes tirti migracijos šeimų pokyčius. Naudodama straipsnių rinktinės pirmoje dalyje išdėstytas atramines simbolinio interakcionizmo sąvokas, ji parodo, kaip apibūdinami šeiminiai pokyčiai, kaip šie pokyčiai formuoja naujas šeimos sampratas ir kaip keičiasi vaidmens elgsena.

Apibendrintai rinktinėje supažindinama su įvairiomis teorinėmis prielaidomis tirti migracijos šeimas, o empirinių tyrimų duomenys atskleidžia, kad norint išsaugoti šeiminių gyvenimą abipus sienų reikia pasitelkti gausius resursus, įdėti daug pastangų ir skirti laiko.